

МИКОЛА СОЛДАТЕНКО
Інститут педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України
м. Київ

ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНО- -ПІЗНАВАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ УЧНІВ І СТУДЕНТІВ

Сьогодні є очевидним той факт, що оволодіння майбутніми фахівцями спеціальними знаннями управлінської діяльності набуває особливого значення. У педагогічних навчальних закладах проблеми підготовки студентів до такої діяльності вирішуються в ході вивчення спеціальних курсів: “Управління педагогічними системами”, “Управління якістю освіти”, “Організація самостійної навчальної роботи студентів”, “Культура розумової праці” та ін.

Відомо, що управлінська діяльність педагога є багатоаспектною, тому її ефективність пов’язана з необхідністю врахування цілої низки не лише педагогічних, психологічних, а й соціальних, економічних та інших чинників, які впливають на процес професійної підготовки. Отже, завдання таких спецкурсів – надати студентам та учням можливість вирішувати практичні задачі, моделювати умови і власні технології управління власною пізнавальною діяльністю, а пізніше й самостійною навчально-пізнавальною діяльністю учнів, прогнозувати можливі наслідки¹. У результаті значно розширюється педагогічний кругозір майбутніх спеціалістів, закладаються передумови для формування навичок педагогічної діяльності, відбувається орієнтація на сучасні цілі освітнього процесу. Для майбутнього вчителя важливим при цьому є не лише оволодіння ним основами наукової організації самостійного навчання, а також і вміннями управляти самоосвітнім процесом учнів шкіл, ліцеїв, ПТУ і т. п.

Нові інформаційні технології, їх різновиди та перспективи розвитку теж розглядаються під кутом зору можливості вдосконалення інформаційного забезпечення процесу управління. Комплексний підхід до

---

¹ Яковлев Е. *О спецкурсе «Управление качеством образования»* / Е. Яковлев, Н. Яковлева // ВВШ. – 2000. – №7. – С. 30-31.

розв'язання проблеми дає можливість сформувати у студентів розуміння складності та багатоаспектності організації навчальної діяльності, що є особливо актуальним у зв'язку із збільшенням питомої ваги їх самоосвітньої діяльності.

Сьогодні проблема управління самоосвітнім процесом розглядається насамперед під кутом зору можливості переведу “зовнішнього” (з боку вчителя, викладача) управління самоосвітою учнів і студентів в самоуправління цим процесом. Звертаючи особливу увагу на практичну сторону вирішення зазначеної вище проблеми, ми ставимо перед собою мету навчити студента вчитися (якщо, звичайно, це завдання не ставилося і не вирішилося раніше – у школі, наприклад) і, зорієнтувавшись у численних технологіях і методиках (щодо їх ефективності), навчити цього процесу своїх учнів (студентів).

При цьому слід пам'ятати, що педагогічна дія часто передбачає активний вплив дорослого на учня, який формує суб'єкт-об'єктні відносини і які ставлять учня в пасивну позицію, коли педагог демонструє необхідні алгоритми вирішення задач. І якщо учень зможе самостійно це відтворити, то він при цьому “досягає успіху”. Розвиток же особистості передбачає власну активність учня (студента) у досягненні мети, самостійність його вибору. Гуманістична педагогіка твердить про необхідність визнати суб'єктну роль того, хто навчається, в його відносинах зі світом, людьми. Педагогічна взаємодія передбачає взаємний розвиток якостей особистості педагога та його учнів на основі рівності у спілкуванні і партнерства у спільній діяльності^{2,3}. Ця взаємодія є узгодженою діяльністю, спрямованою на досягнення спільних цілей і результатів з вирішення значущих для учасників навчально-виховного процесу проблем та задач.

Зміст основних чинників, під дією яких здійснюється формування пізнавальної самостійності учнів, розглядався рядом дослідників (Л.П.Аристова, М.О.Данилов, І.Я.Лернер, П.І.Підкасистий, Н.А.Половнікова та ін.). Чинники, які впливають на ефективне формування пізнавальної самостійності старших школярів можна розділити на кілька груп: спонукальні, освітні, процесуальні, соціальні, психологічні⁴. В цій роботі показано, що учні старших класів на перше місце ставлять групу так званих процесуальних чинників, які включають в себе форми і методи роботи вчителя з учнями. На другому місці знаходиться група спонукальних чинників, на третьому – соціальні фактори. Четверте місце

² Роджерс К. *Свобода учится* / К. Роджерс, Д. Фрейберг. – М.: Смысл, 2002. – 527 с.

³ Хуторской А.В. *Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному? : пособие для учителя* / А.В. Хуторской. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. – 383 с. – (Педагогическая мастерская).

⁴ Петрович Н.Т. *Люди и бытие. Информационный взрыв, что он несет* / Н.Т. Петрович. – М.: Знание, 1986. – 192 с.

в цьому дослідженні зайняли психологічні фактори, а саме: схильності, здібності, та інтереси учнів. І лише п'яте місце серед чинників пізнавальної самостійності зайняли саме освітні чинники, які включають в себе факти, закони та методи науки.

Крім названих вище чинників пізнавальної самостійності учні назвали також: правильне стимулювання вчителем пізнавальних дій учня; індивідуальні завдання, які вимагають самостійного вирішення; оптимальні за обсягом домашні завдання; позицію вчителя стосовно учнів (мається на увазі стиль керівництва вчителя навчальним процесом). Дійсно, як свідчить досвід викладацької роботи та результати анкетування студентів, авторитаризм, ригоризм, моралізаторство вчителя і формування пізнавальної самостійності – речі несумісні.

Тенденції розвитку навчального процесу як суб'єкт-суб'єктного певний час реалізовувалися на практиці в педагогіці співробітництва, як напрям, оптимальним варіантом якого, згідно з поглядами Ш.О.Амонашвілі, передбачається підвищення статусу та референтності вихованця. Звичайно, співробітництво педагога і вихованця – це не досягнення формальної рівності між ними, адже учень не зможе повною мірою здійснити свою навчальну діяльність без учителя. Останній же не може обійтися без учня. Сутністю співробітництва вчителя та учня в навчально-виховному процесі є діалогізація відносин, спілкування. Слід зазначити, що такий тип взаємодії гарантує розвивальну роль не лише учневі, а й кожному учаснику процесу навчання⁵. З одного боку, педагог допомагає учням в їх розвитку, а з іншого, – останні стимулюють розвиток і самовдосконалення педагога в його професійно-педагогічних та загальнолюдських якостях особистості. Звичайно, слід визнати, що при цьому роль організатора педагогічної взаємодії суттєво відрізняється від ролі «диктатора» навчально-виховного процесу, вимагає певної соціальної установки, вироблення індивідуального стилю.

Основними недоліками у практиці організації самоосвітньої навчальної діяльності частіше за все є слабке керування цим процесом, репродуктивний характер багатьох завдань (списати, прочитати, вивчити, повторити та ін.), випадковість, непродуманість завдань для самостійної роботи, що порушує логічність порядку опрацювання теми, створює безсистемність у засвоєнні студентом (учнем) навчального матеріалу.

Щоб самостійна навчальна робота була ефективною, слід чітко уявляти її залежність від певних дидактичних умов. Тому методи її проведення визначаються специфічними особливостями кожного предмету, змістом теми, рівнем підготовленості суб'єктів пізнання. Плануючи самостійну навчальну роботу, наприклад, у ВНЗ, викладач повинен визначити її місце та обсяг залежно від рівня вимог до студентів на даному етапі оволодіння

⁵ Роджерс К. Свобода учитись учитись / К. Роджерс, Д. Фрейберг. – М.: Смысл, 2002. – 527 с.

матеріалом, передбачити труднощі, які можуть виникнути під час цієї роботи в різних групах студентів, зміст та обсяг завдань, форму і способи здійснення контролю їх виконання.

Існує багато розумових прийомів, за допомогою яких суб'єкт пізнання здійснює активну обробку інформації. Проте відразу можна зазначити, що перерахувати їх усі неможливо. При вивченні, наприклад, різних навчальних предметів вони будуть різними. Серед найбільш уживаних прийомів розумової роботи - смислове групування матеріалу, встановлення смислових опорних пунктів, складання плану, логічна схема матеріалу тощо. Тому не можна ставити за мету дати повний перелік таких прийомів і навчити ним учня. Задача вчителя, на наш погляд, полягає в тому, щоб учень зрозумів можливість засвоєння навчального матеріалу в ході його активної обробки. Якщо він це зрозуміє і почне самостійно шукати такі прийоми – можна вважати, що основної мети досягнуто. Звичайно, учневі ще не раз буде потрібна допомога, але головне вже зроблено – він на шляху самостійного пошуку.

В умовах швидкого розвитку інформатизації суспільства в навчально-виховному процесі відбуваються значні зміни: позиція “викладач попереду студента” змінюється на позицію “студент попереду”. Тепер викладач орієнтує, спрямовує студента – вступними й оглядовими лекціями, а потім “пропускає його вперед”. час від часу консультуючи, коригуючи самостійний рух від незнання до знання. Це реалізується шляхом індивідуальних та групових консультацій, шляхом організації навчальної роботи в малих групах, ігрових формах і т.п. Сьогодні, враховуючи неготовність у більшості своїй до організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності, у ВНЗ педагогічного профілю студентів слід не лише вчити вчитися, а й готувати їх до такої діяльності у школі, професійно-технічних навчальних закладах тощо. Априорі, що індивідуальна навчальна діяльність дає змогу більш повно враховувати навчальні можливості учнів та забезпечує кожному з них оптимальний темп роботи.

Не абсолютизуючи жодного з підходів (фронтальний, індивідуальний, групова діяльність), необхідно відзначити, що у груповій навчальній діяльності особливо важливими є можливості активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку в них елементів самостійності у пізнанні, а особливо в гетерогенних – за успішністю і здібностями – групах, де активність та самостійність розвиваються як у слабких, так і в середніх і сильних за навчальними можливостями учнів. За оптимального поєднання на уроці та в системі уроків різноманітних форм навчальної діяльності можна подолати недоліки та слабкі сторони окремо взятих вищезазначених форм організації навчальної діяльності.

Ми вважаємо, що навчальна діяльність у малих групах є перехідним етапом, певним “містком” для поступового переходу учнів від фронтальної

форми навчальної діяльності до індивідуальної. Саме в цей період можна поступово формувати в учня вміння самостійно навчатися (особливо це стосується молодших школярів, в яких ці вміння лише починають формуватися). З цією метою необхідно цілеспрямовано готувати і студентів педагогічних навчальних закладів, і працюючих учителів на курсах, семінарах і т. п., як про це слушно зазначає Вол. І. Бондар⁶.

На відміну від інструментального навчання, яке забезпечує трансляцію, відтворення і засвоєння знань, умінь, технологій і через те є вторинним по відношенню до процесів формування і розвитку особистості, освіта формує "образ" людини. Саме тому, на нашу думку, в системі педагогічної діяльності освітня складова є визначальною. Навіть навчання, якщо воно виключає духовно-моральну сутність людини й зорієнтоване лише на передачу максимального обсягу інформації та засвоєння виробничих технологій, не забезпечує високого професійного рівня спеціаліста, обов'язково спричиняє кризу соціально-культурної та особистісної ідентичності. Навчання ефективне лише настільки, наскільки йому вдається пробудити в суб'єкта пізнання суто людське (його духовність, волю до самоорганізації, інтерес до самопізнання та самовизначення). Тому якість освіти стає сьогодні не лише науковою, управлінською, а й гострою практичною проблемою у зв'язку з атестацією навчальних закладів та освітніх установ, яка здійснюється, як правило, за традиційними зовнішніми показниками, за якими не завжди можна визначити якість професійної підготовки – особливо гостро це стосується її гуманітарно-культурного аспекту.

На певних етапах розвитку освіти наша школа пройшла період екстенсивного розвитку, коли успішно вирішувалися різні задачі, що ставились перед нею. Але новий час ставить і нові вимоги, задовольнити які неможливо без знань тих внутрішніх протиріч, які є в нашій освітній системі, без переходу на нові навчальні технології. Сьогодні наука володіє теоретичними основами нової технології, наявний і досвід експериментальної реалізації та практичної перевірки. Можна вказати також на праці, присвячені дослідженню природи специфічних для людини психологічних процесів. До таких процесів Л.С.Виготський відносив і формування наукових понять. Ним була висунута гіпотеза, що розвивальний ефект навчання визначається засвоєнням системи понять, які відображають суть явищ природи і спеціальної дійсності і таке засвоєння (швидше, народження у свідомості учня) наукового поняття є процесом, який відбувається у співробітництві з учителем, котрий виступає тут носієм системи понять, що формуються в учня.

Однією з необхідних умов реалізації самостійної навчально-пізнавальної діяльності є забезпечення учнів та студентів засобами

⁶ Бондар В.І. *Групова робота в дидактичній системі школи* / В.І. Бондар, О.Г. Ярошенко // *Освіта і управління*. – 2002. – Т. 5, число 1. – С.129-138.

навчання. Серед них, крім матеріально-технічного, комп'ютерного, аудиторного та бібліотечного фондів, надзвичайно важливе місце займає навчально-методичне забезпечення, до якого можна віднести підручники, посібники, методичні листи та рекомендації, програмне забезпечення, опорні конспекти лекцій, змістові модулі дисциплін, нормативні документи міністерств та відомств тощо. Незважаючи на те, що цьому питанню завжди повинна приділятися належна увага, численні дослідження засвідчують недооцінку важливості його реального вирішення.

З приводу цього зазначимо, що в Постанові Ради Народних Комісарів і ЦК ВКП (б) від 23.06.1936 р. "Про роботу вищих навчальних закладів" наголошувалося, що "при організації учбового процесу основна увага повинна бути спрямована на самостійну роботу студентів, яка проводилася в читальнях, бібліотеках, архівах, лабораторіях, кабінетах, чи вдома, з забезпеченням консультацій студентам", а в Постанові РНК СРСР від 05.09.1938 р. самостійна робота студентів, – поряд з лекціями, практичними заняттями, виробничою і учбовою практикою, – розглядалася як одна із форм навчальної роботи. Проте наведені вище Постанови тривалий час носили декларативний характер, коли практично не вирішувалися ні її організаційно-педагогічне, ні навчально-методичне забезпечення. Тому й через чотири десятиріччя продовжуються спроби вирішити порушені в минулому питання. Так, у Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 29 червня 1979 р. "Про дальший розвиток вищої школи і підвищення якості підготовки спеціалістів" указувалося, що професорам і викладачам вищих навчальних закладів необхідно "...домогатися, щоб лекції носили проблемний характер, відображали актуальні питання теорії і практики, сучасні досягнення суспільного і науково-технічного розвитку, сприяли поглибленій самостійній роботі". Успішність самостійної роботи в цій постанові визначалася низкою чинників і насамперед тим, як здійснюється керівництво цією роботою з боку викладачів і тим, наскільки студенти готові до самостійної навчальної діяльності. Останнє, у свою чергу, залежить від можливостей студентів самостійно організувати діяльність учіння, адже їх робота в аудиторії, читальному залі чи за межами навчального закладу нерозривно пов'язана з підручниками та навчально-методичними посібниками.

Раніше у вищих навчальних закладах освіти нашої країни досить успішно функціонувала система забезпечення навчального процесу необхідною літературою. У середині 90-х років через обмежені можливості фінансування видавничої діяльності, зниження інтересу викладацького складу до підготовки підручників, відсутність централізованих підходів до навчально-методичного забезпечення навчального процесу набуті позиції певною мірою втрачені. Водночас у зв'язку з переходом до нових дисциплін згідно з програмою такої підготовки, проголошеною

інтенсифікацією навчання і зростанням ролі самостійної навчальної діяльності студентів, потреба у новій навчальній літературі зростає. Як відомо, в більшості випадків ВНЗ самостійно розв'язують означені вище проблеми. Наявна картина, коли в кожному ВНЗ є власний навчальний посібник з тієї чи іншої навчальної дисципліни. Чи виправдані такі підходи? Швидше, ні. Адже при цьому не завжди забезпечується належний рівень підготовки навчального видання, не виправдані витрати часу на його підготовку, збільшуються фінансові витрати, пов'язані з малими тиражами видання для окремого навчального закладу.

У багатьох країнах (США, Німеччині, Франції, Великобританії) особливу увагу сьогодні звертають на практику читання як на проблему особистісного розвитку та професійної підготовки майбутнього фахівця. На цю досить гостру проблему необхідно і нам звернути достатню увагу в дискурсі навчально-методичного забезпечення пізнавального процесу. "Я думаю, що питання пропаганди читання – риторичне... Втім, найкраще пропагувати читання цікавими книжками. Я в цьому ще раз переконався з проектом Гаррі Поттера. Якщо видавці видаватимуть кращі книжки – діти читатимуть без жодних акцій та програм. Хочете, щоб читали, – видаваймо кращі книжки" – така думка знавця цієї справи Івана Малковича, директора видавництва "А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА". І дійсно, красиві і привабливо оформлені навчальні посібники, в яких наявні дотепні розвивальні задачі та вправи, цікава інформація, різний ілюстративний матеріал, особливо кольорові малюнки тощо обов'язково захоплюють дітей, викликають піднесення і здивування, викликають бажання вчитися. А якщо є бажання та вміння вчитися, то й успіхи в учінні обов'язково будуть, – відзначає академік О.Я.Савченко⁷.

На завершення зазначимо, що вирішення порушених вище питань значною мірою повинно забезпечуватись на державному рівні.

Микола Солдатенко

ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ УЧНІВ І СТУДЕНТІВ

Резюме

Проблема управління навчально-пізнавальною діяльністю розглядається під кутом зору можливості переводу „зовнішнього” управління самоосвітнім процесом суб'єктів учіння в самоуправління. Складовими цього процесу є наявність мотивації, вміння самостійно вчитися та умови, необхідні для навчання. Особлива

⁷ Савченко О.Я. *Умій вчитися: Навч. посібник для молодших школярів: 2 -е вид.* / О.Я. Савченко. - К.: Освіта, 1998. - 192 с.